

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

УДК 94(477.82)''15''(092)

А. В. БОРТНІКОВА

УРЯД ВІЙТА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ М. ЛУЦЬКА (ДО ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ 1569 Р.)

Здійснено аналіз привілею місту Луцьку 1497 р. на магдебурзьке право у контексті прав та обов'язків в'їта. Розглянуто місце в'їта в структурі міського уряду, його функції та обсяг повноважень в адміністративно-судовій, господарській діяльності, організації торгівлі в місті. Акцентовано увагу на самотійності міста і замку у правовому відношенні. Показано джерела матеріально-фінансового забезпечення в'їта та його реальні доходи. Засвідчено особливості призначення луцьких лентв'їтів.

Ключові слова: *магдебурзьке право, міське самоврядування, в'їт, лентв'їт, рада, лава.*

Бортникова А. В. Уряд в'їта в системі управління г. Луцка (до Люблинської унії 1569 г.)

Проведен аналіз привілея городу Луцку 1497 г. на магдебургское (немецкое) право в контексте прав и обязанностей в'їта. Рассматривается

© БОРТНІКОВА Алла Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

место войта в структуре городского правительства, его функции и объем полномочий в административно-судебной, хозяйственной деятельности, организации торговли в городе. Акцентируется внимание на самостоятельности города и замка в правовом отношении. Показаны источники материально-финансового обеспечения войта и его реальные доходы. Показаны особенности назначения луцких лентвойтов.

Ключевые слова: магдебургское право, городское самоуправление, войт, лентвойт, рада, лава.

Bortnikova Alla. Government of vogt in the system of Lutsk city administration on the magdeburg law (before the Union of Lublin 1569)

The analysis of the privilege for the Magdeburg Law of the city of Lutsk in 1497 in the context of the rights and obligations of the Vogt has been analyzed. The place of the Vogt in the structure of the city government, his functions and the volume of powers in administrative-judicial, economic activity, and the organization of trade in the city has been considered. The attention has been focused to the city's and the castle's independence in legal terms. The sources of the ward's material and financial provision and his real incomes have been shown. The peculiarities of the Lutsk Landvogts' appointment have been certified.

Keywords: the Magdeburg Law, city self-government, Vogt, Landvogt, council, lava (judicial body).

В умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні з акцентом на забезпечення децентралізації влади законодавчо постає питання щодо обсягу повноважень, ступеня свободи і відповідальності окремих інститутів і посадових осіб місцевого самоврядування, їх залежності від центральних органів влади. Ефективність управління містами завжди залежала від декількох головних чинників: професіоналізму і компетенції тих, хто править, правильної організації місцевої влади і характеру взаємодії між центральною й місцевою владами, де важливу роль грали посадові особи або урядники, які займали або займають проміжне становище між громадою і центральною (регіональною) владою. У цьому контексті науковий інтерес викликає постать війта, який за часів пану-

вання магдебурзького права залишався проміжною ланкою між громадою міста й великим князем або польським королем.

Питання влади вїйта і вїйтївства в Луцьку XV–XVII ст. привертають увагу вітчизняних дослідників міської історії України і Волині. У монографії П. Саса з історії міст України започатковано політико-правовий аналіз самоврядування Луцька, Володимира, Кременця на магдебурзькому праві, дослідження ролі вїйтїв в системі управління містами¹. Інституту вїйтївства в місті Луцьку присвячено розвідки Н. Білоус². Певну увагу приділено питанням функціонування луцького вїйтївства у працях А. Заяця³. Водночас залишаються відкритими питання щодо обсягу його повноважень, поєднання в одних руках вїйтївства і староства, особливостей призначення лентвїйта тощо.

Запровадження магдебурзького права на українських землях Великого князівства Литовського (ВКЛ) загалом і на Волині зокрема, супроводжував процес урбанізації й піднесення міст. На зламі XV–XVI ст. в розвитку волинських міст простежується активний локаційний процес. Урбанізаційна хвиля пов'язана з утвердженням великої земельної власності князїв⁴. Магдебурзьке право вилучало частину міської громади з-під юрисдикції великокнязївської адміністрації і впроваджувало систему управління містами, яка базувалася на виборних засадах. У великокнязївських містах Волині – Луцьку, Володимирі, Кременці та в інших містах ВКЛ, самоврядування організовувалось шляхом утворення органів міського управління – міського («местского») уряду, який працював під керівництвом вїйта і складався із ради і лави. Головною особою в системі управління містом був вїйт.

Практична реалізація прав міських громад на самоврядування регламентувалася листами/привїлеями верховної влади. Привїлей великого князя литовського Олександра на магдебурзьке право 31.07.1497 р. оформив в Луцьку самостійну міську юрисдикцію, коли частину міщан вилучено з-під влади старост і підпорядковано міським органам управління на чолі з вїйтом. Місто і замок перетворено на дві юридично самостійні одиниці⁵. У Луцьку, як і інших

містах ВКЛ з магдебурзьким правом, старости були позбавлені судової влади над міщанами. Старости втрачали попередні права і певні статки, натомість доходи війтів зростали, що загострювало між ними стосунки і призводило інколи до конфлікту між «землею» і містом, тобто між старостинською юрисдикцією і міською. Так, у часи надання Полоцьку першого привілею на магдебурзьке право від 07.10.1498 р. було надано (між 1492–1498 рр.) підтверджувальний привілей Полоцькій землі, у якому виділено характерні у цьому відношенні групи населення: «мешчане», «вес(ь) город», «вся земля Полоцкая»⁶. У Полоцьку воєводи боролися за повернення під замкову юрисдикцію якомога більшої кількості міщан. Припинити протиправні дії полоцьких воєвод вдалося лише після передачі в їх руки влади війта⁷.

У Луцьку не спостерігалось відкритої боротьби старост з урядом війта за вплив і підпорядкування населення міста. Привілей 1497 р. Луцьку визначив порядок міського управління, статус і надходження війта, виборність урядників, організацію міського суду. Міський («местский») уряд у великокнязівських містах з магдебурзьким правом працював під керівництвом війта і складався із ради і лави. Війт був ключовою фігурою «местского» управління. Його призначення у Луцьку перебувало в компетенції великого князя. Війт, як правило, поєднував у своїх руках судову і адміністративну владу. Він відповідав за систему міського самоврядування, зокрема у сфері організації суду, готовності міста та його жителів до виконання повинностей і господарських робіт. У його підпорядкуванні перебував відповідний адміністративний апарат, до якого входили війтівський писар і слуги.

Війти Луцька з числа довірених великому князю осіб згадуються задовго до отримання містом привілею 1497 р. Першим виявленим нами луцьким війтом був Вацюта (22.12.1461). 1490 г. луцький війт Труш представляв луцьких міщан під час продажу дому в Луцьку Онишком Вітонізьким княгині Марії Ровенській⁸. Наступним війтом був Ян Сигнатор (09.07.1501)⁹.

Уряд вїта з широкими повноваженнями встановлено в Луцьку згідно з настановами привілею місту на магдебурзьке право від 31.07.1497 р. Привілей регламентував повноваження вїта і його високий статус: «отже, щоб усі мешканці міста разом і кожний окремо, а також ті, які живуть навколо нього, за посередництвом цього права, без жодного винятку, в усьому, що постановляє право, підкорялися вїту і радцям». Не дуже виразною було визначено межу компетенції вїта і радців. Поспільство міста магдебурзької юрисдикції підпорядковувалося вїту в усіх практичних справах. Вїт отримав право щорічного обрання половини складу міської ради (радців), а другу половину обирало поспільство міста.

Матеріально-фінансове забезпечення уряду вїта у Луцьку складалося з надходжень, серед яких дві корчми, звільнені від великокнязівських податків; прибутки у чверть денарія з усіх податків, подарунків, судових виплат, грошових покарань і будь-яких випадкових доходів. Згідно з привілеєм 1497 р. вїт відповідав за дотриманням в Луцьку «єдиної і точної» вагової міри. Йому доручалося вживання відповідних заходів до порушників встановленої вагової системи: «щоб, якщо хтось з цих шинкарів буде спійманий на тому, що використовує меншу міру, був покараний вїтом відповідно до того, наскільки він відступив від прийнятої міри». Луцьку воскобійню вїтові не підпорядковано.

У подальшому реальні доходи луцького вїта зростали. Так, згідно з люстрацією луцького замку 1552 р., вїт (І. Я. Борзобагатий) отримував такі надходження: від продажу горілки – 160 кіп грошей; із помірною (від збіжжя) – 40 кіп; із найму чотирьох будинків у місті, що йому належали – 40 кіп; від воскобійні – 20 кіп; від лазні – 15 кіп; від яток – 60 кіп; із присуду і платежу вин – 100 кіп грошей. Окрім того, вїт отримував натурою від продажу м'яса сільськими жителями «по плечку від кожного бидла» тощо¹⁰. У 1566 р. луцький вїт здавав в оренду свої доходи від вїтівства луцьким євреям¹¹.

Головною функцією вїта була судова; він очолював колегію лавників. За привілеєм 1497 р. вїт отримав у кримінальних справах та справах управління містом «повну свободу дій як встановлено за

магдебурзьким правом». Будь-яке звернення (апеляцію) радці мали передавати війту, «від війта ж нехай не буде жодної апеляції, хіба що в нашій (великого князя – А. Б.) присутності». Міщани звільнялися від присуду замкових судів та їх влади і зобов'язані були підпорядковуватися війту і радцям. Отже, луцькому війтові належало право суду в кримінальних злочинах, як це практикувалося у Вільно (Вільнюсі) і Києві. У 1552 р. Жигимонт Август підтвердив Луцьку усі «вольності» міста, а війт разом із міськими радцями отримали право суду в ярмаркові дні або «присудь ярмаречный», який вони ділили навпіл між собою¹².

За відсутності в місті ратуші, судові засідання, а також рішення поточних справ відбувалися у війтівському домі. Запис луцького підстарости Б. І. Сиви в 1561 р. містить звернення до замкового уряду пріора луцького костелу св. Марії Северин зі скаргою на луцького війта І. Я. Борзобогатого за його зволікання суду над євреєм Шломичем. Йшлося про самовільне випущення євреєм води на ставу, що належав Северину і «о многии шкоды мои через того жида поделаные». За цією справою війт призначив засідання у війтівському домі на «рок певний», однак сам на зібрання не з'явився. Як зазначив урядовий виж, «...при мне, вижу, и при людех сторонних в дому воитовском был, ожидаючи пана воита, и пилност в том чинил, а пан воит сам не бывал и никому того не злецыл»¹³.

Війт виконував доручення верховної влади, зокрема щодо збору грошового податку на потреби оборони держави «серебщини» у 1551 р. в містах і волостях ВКЛ. Постанова про стягування цього податку ухвалювалася сеймом ВКЛ у 1522, 1529, 1534, 1540, 1542, 1551, 1552 рр. Обсяг податку обкладання міст визначався залежно від їх економічного становища. Як правило, податок стягувався з панів і шляхти лише за їх згодою, податок платили міщани, духовенство, а в деяких випадках (в 1529, 1534) – селяни великого князя. У 1552 р. в Луцьку обсяг цього податку порівняно з 1529 р. зріс більше, ніж удвічі – від 30 до 70 кіп грошей¹⁴.

У містах Волині мали місце випадки, як це сталося в Луцьку в 1544 р., коли юрисдикції інститутів війтівства і староства поєднали

і повноваження луцького вйта передали луцькому старості. У цьому контексті викликає інтерес запис передачі вйтівства великою княгинею Боною луцькому старості, князю А. М. Сангушку 29.09.1544 р. в обмін на володіння в Мельницькій волості. Луцькі старости за ці володіння отримали луцьке вйтівство з належними йому надходженнями: «доходов каждый год шло нам плату сто и тридцат копь грошей». Поєднання урядів старости і вйта в одних руках вимагало принципових змін в структурі розподілу обов'язків між головними урядниками міста і, відповідно, повноваження вйта в частині міського управління і суду делеговано лентвійтові. Як зазначено у листі, староста не повинен міщан «правом замковим судити, але лантвойт з бурмистры и радцы мают мешчан судити правом Малбарским (!), для того, и жбы подданым нашим от старосты обтяжена не было»¹⁵. Таким чином, наприкінці 1544 р. вйт втрачав значну частину своїх прав і обов'язків в частині судової і адміністративної діяльності з відповідним їх переходом до лентвійта.

Практичний досвід поєднання урядів луцького вйта і старости в руках кн. А. М. Сангушка засвідчив свою неефективність, свідченням тому матеріали ревізії Луцького замку 1545 р., які фіксують низку порушень і негараздів з боку урядників щодо стану оборони міста і порядку в замку. Серед причин занепаду замку люстратори називали відсутність належного керівництва з боку местских урядників, де «лентвоит отъбывает воитомъ, а воита уставичного нет». Бурмистри звинувачували радців і лавників, радці і лавники – простий народ. На їх думку, для утримання міста в належному стані необхідно було мати вйта «доброго справного и навчоного и к тому грозного и вьставичного», який би не лише охороняв міщан від «инших посторонных» і захищав їх інтереси, але і їх самих «от своеволенства и пьянъства неверьного устерегаль», підтримував «справы доброе и рядности, напред» у господарському місті¹⁶.

Специфікою існування інституту вйтівства було те, що вйтам не заборонялося поєднувати в одних руках низку дохідних урядів в тогочасній ієрархії, чим вони неодмінно користувалися. Характерною у цьому відношенні є постать І. Я. Борзобагатого, який одно-

осібно обіймав уряди луцького в'їта, ключника, городничого і мостівничого.

Лентвїт, друга особа після в'їта, виступав хранителем міської печатки і, відповідно, без його затвердження не обходився жоден міський акт. Лентвїт, як заступник в'їта, мав слїдувати лише настановам привілеїв, зокрема щодо стягування мита з міщан і прибулих до міста купців. У випадку відсутності в'їта, лентвїт очолював роботу міського уряду і судової колегії.

Як правило, лентвїта призначав в'їт. Але цей порядок не завжди був саме таким. В Луцьку (в часи королеви і великої княгині Бони, 1544 р.) існувала практика обрання лентвїта. Обирати його мали бурмистри і радці разом з представниками «поспільства», а староста повинен був його прийняти й повідомити велику княгиню про обрання луцького міського урядника. І лише після відповідного погодження лентвїт ставав повноправним урядником. Уряди лентвїта зазвичай потрапляли в руки вихідців із представників місцевої шляхти. В історії міського управління Луцька зафіксовано унікальний випадок, коли упродовж року (1566) в місті одночасно управляли два лентвїти. Це відбулося під час боротьби за луцьке в'їтівство між любачевським каштеляном М. Лисаковським і господарським маршалком М. Малинським, кожен з яких висунув свого лентвїта.

Отже, луцький в'їт був ключовою фігурою в системі міського управління Луцька. Він мав правовий імунітет і займав вищу сходинку в ієрархії міських влад, набуваючи поступово право вищої адміністративно-судової інстанції. Права, функції і повноваження в'їта в місті Луцьку у складі ВКЛ до 1569 р. визначалися великокнязівськими привілеями на магдебурзьке право. У Луцьку уряд в'їта існував задовго до прийняття містом привілею на магдебурзьке право. Це пояснюється давньоруськими традиціями розвитку міста Луцька і, відповідно, розвинутим міським устроєм, базованим на звичаєвому праві.

На відміну від західноєвропейських міст, в'їт Луцька отримував значні доходи, що сприяло не лише зростанню економічної мо-

гунності урядників, а відтак – поповненню державної скарбниці, а й зростанню політичної ваги. Зокрема цьому сприяла й практика суміщення посад війта, ключника, городничого, мостівничого та ін. Досвід суміщення урядів війта і старости, який є певною мірою унікальним для Волині, засвідчив свою неефективність. Специфічними були функції лентвійта, порядок його призначення в Луцьку. Попри існуючу практику призначення лентвійта із наступним затвердженням його кандидатури великим князем (королем), зустрічаються факти обрання лентвійта в Луцьку. Зафіксовано унікальний випадок існування в Луцьку подвійного лентвійтства.

1. *Сас П. М.* Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. Київ: Наук. думка, 1989. 232 с. 2. *Білоус Н. О.* Луцьке війтство в XV–XVII ст.: характеристика інституту та персоналії урядників // Український історичний журнал. 2015. № 4. С. 4–22. 3. *Заяць А. Є.* Інститут війтства в містах Волині XVI – першій половині XVII ст. Центральна і Східна Європа в XV–XVIII ст.: питання соціально-економічної та політичної історії / за ред. Л. Зашкільняка, М. Крикуна. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 1998. С. 106–112; *Заяць А. Є.* До питання функціонування луцького війтства у XV– п.п. XVII ст. Місто: історія, культура, суспільство // Е-журнал урбаністичних студій. 2016. С. 236–238. 4. *Яковенко Н. М.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2006. С. 167–169. 5. *Привілей* великого князя литовського Олександра на магдебурзьке право м. Луцьку 31.07.1497 р. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. V. Т. 1: Акты о городах (1432–1798). Киев: Университет. тип., 1869. С. 13–15. 6. *Полоцкие* грамоты XIII–XVI в. Т. I. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2015. С. 446–447. 7. *Макаро М. Дз.* Местскія ўлады Полацка (1580–1772 гг.): арганізацыя, персанальны склад. Смаленск: Інбелкульт, 2014. С. 17. 8. *Archiwum* ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wydanie nakładem właściciela / pod kier. Z. L. Radziwińskiego. T. I: 1366–1506. Lwów, 1887. S. 53–54, 92. 9. *Lietuvos* Metrika (1494–1506). Kn. Nr. 6: Užrašymų knyga 6 / parengė Algirdas Balulis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. P. 230. 10. *Архив* Юго-Западной России, издаваемый

Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. VII. Т. I: Акты о заселении Юго-Западной России (от половины XIII до половины XV в.). Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1886. С. 175. **11.** *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ. Ф. 25. Оп.1. Спр. 8. Арк. 509. **12.** *Метрика Вялікага Княства Літоўскага*. Кніга 28 (1522–1552 гг.). Кніга запісаў 28 / падрыхт. В. С. Мянжынскі. Минск: АТЕНАЕУМ, 2000. Р. 202. **13.** *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот / підгот. до видання В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк: [б. в.], 2013. С. 439. **14.** *Акты*, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссией. Т. I. 1361–1598. Санкт-Петербург: Тип. Эдуарда Праца 1863. С. 133-134. **15.** *Archivum ksiąząt Sanguszków w Sławucie* / Wydanie przez B. Gorczaка. Т. IV: 1535–1547. Lwów, 1890. S. 401. **16.** *Литовська Метрика*. Кн. 561. Ревізії українських замків 1545 року / підгот. В. М. Кравченко. Київ: [б. в.], 2005. V6 188-190.

Bortnikova Alla. Government of vobt in the system of Lutsk city administration on the magdeburg law (before the Union of Lublin 1569)

The analysis of the privilege for the Magdeburg Law of the city of Lutsk in 1497 in the context of the rights and obligations of the Vogt has been analyzed. The place of the Vogt in the structure of the city government, his functions and the volume of powers in administrative-judicial, economic activity, and the organization of trade in the city has been considered. The attention has been focused to the city's and the castle's independence in legal terms. The sources of the ward's material and financial provision and his real incomes have been shown. The peculiarities of the Lutsk Landvogts' appointment have been certified.

The privilege of 1497 issued in Lutsk an independent city jurisdiction, when part of the burghers was removed from power of the headmen and was subordinated to the city authorities at the head of the Vogt. Depending on the content of the statutory privilege of Lutsk, the scope of the rights of the Vogt, the terms of his government's holding, the privileges and powers of the Vogt, as well as his duties, were determined. The main function of the Vogt was judicial. Burghers were released from the judgment of the castle courts and their power and were obliged to obey the Vogt and advisers.

The Magdeburg Law removed part of the city community from the jurisdiction of the Grand Duchy Administration and introduced a system of cities' administration, based on the elective principles. In Volodymyr, Kremenets and other cities of the Grand Duchy of Volyn, Lutsk, Volodymyr, Kremenets and other cities of the Grand Duchy of Lithuania, the self-government was organized by the formation of the city administration bodies – city government, which functioned under the leadership of the Vogt and consisted of council and lava. The Vogt was the main person in the system of the city administration. The material and financial support of the government in Lutsk consisted of revenues, among which two inns, exempt from Grand Duchy Taxes; the quarterly denarius earnings from all taxes, gifts, litigation, money penalties and any casual income. In accordance with the privilege of 1497, the Vogt was responsible for observing «unified and accurate» weight measure in Lutsk.

In the cities of Volyn, there have been cases, as happened in Lutsk in 1544, when the jurisdictions of the institutions of Vogt and headman were combined and powers of the Lutsk Vogt were passed to the Lutsk headman. In this context the record of the transfer of Vogt by Grand Duchess Bohna, to the Lutsk headman, Prince Sangushko, in 1544, in exchange for possession in Melnyts'ka parish arouses interest. The combination of the headman's and Vogt's governments in the hands of single person demanded a fundamental change in the structure of the division of responsibilities between the city's chief executives and, accordingly, the authority of the Vogt in the part of the city administration and the court was delegated to the Landvogt. The combination of the old government and the single-handed government demanded a fundamental change in the structure of the division of responsibilities between the city's chief executives and, accordingly, the authority of the Vogt in the part of the city administration and the court was delegated to the Landvogt. Specific features were those of Landvogt, the order of his appointment in Lutsk. Despite the existing practice the appointment of a Landvogt with the subsequent approval of his candidacy by the Grand Duke (King), there were facts of the Landvogt's election in Lutsk. A unique case of existence in Lutsk of double institution of Landvogt has been fixed. In the cities of the GDL (Grand Duchy of Lithuania) and the Polish Crown the government of Vogt and the institution of Vogt were inherited, sold, exchanged on the estate, pledged on lease terms.

Keywords: the Magdeburg Law, city self-government, Vogt, Landvogt, council, lava (judicial body).